

הרב אבישי בן דוד

לע"נ אמי מורתי הכ"מ
רנה בת מרדכי הלוי

סיוע לנכרים במקרי אסון

הקדמה

בעת מקרי אסון במדינות שונות בעולם נוהגת מדינת ישראל לשלוח משלחת סיוע הכוללת צוותים של חילוץ ואיתור, צוותי רפואה וכן ציוד. המשלחת העיקרית מורכבת מאנשי צבא, ומשלחות קטנות יותר נשלחות מטעם גופים שונים כמו מד"א, זק"א, איחוד הצלה, משרד החוץ, ועוד.

עלות שליחתם של כוחות הסיוע והציוד משתנה מאסון טבע אחד למשנהו. כך לדוגמה, על פי כלי התקשורת,¹ העלות הישירה של המשלחות לנפאל בשנת תשע"ה הייתה כארבעים מיליון שקל, בעיקר מכספי משלם המיסים הישראלי. מדינות נוספות גדולות ועשירות ממדינת ישראל אף הן נוהגות לשלוח משלחות דומות במקרים כאלו, אך המשלחות שלהן מצומצמות יותר. ניתן לחשוב על כמה וכמה סיבות להשקעה מצד מדינת ישראל של מאמץ ומשאבים רבים בחילוץ והצלה במקומות נידחים בעולם: ראשית, עם ישראל, כידוע, רחמנים וגומלי חסדים ובעלי סף רגישות גבוה לסבלם של אחרים.² שנית, גם אצלנו התרחשו אסונות טבע (השרפה בכרמל ועוד), וגם אנו צריכים לעיתים סיוע של אחרים. אנו מסייעים, כדי לקבל סיוע אם חלילה נצטרך. שלישית, גופים כמו מד"א ואחרים קשורים עם הגופים המקבילים להם בעולם, ומחויבים להגיש סיוע כשיתבקשו.³ סיבה נוספת, יחידות הסיוע הוקמו אומנם כדי להציל את תושבי מדינת ישראל, אך כדי לשמור על כשירות, עליהן להתאמן, ובעת כזו ישנה הזדמנות לתרגול הכוחות בזמן אמת. סיבה אחרונה וכנראה עיקרית היא יחסי החוץ של מדינת ישראל: מדינתנו נתונה במתקפה תמידית, ובכל הזדמנות ששים להציג את ישראל באור

1. Ynet 25/5/2015; ישראל היום 1.5.2015; אתר טבע הדברים - 'משלחות הסיוע של צה"ל לאזורי אסון בעולם'; כל השבוע, מגזין אקטואלי מבית הפלס, יב אייר תשע"ה, אמור, גיליון מס' 133; אתר okneset.org - ישיבת ועדה של הכנסת ה-20 מתאריך 08/06/2016, שנה לרעידת האדמה בנפאל: בחינת הממדים המדיניים של סיוע הומניטרי באירועי אסון; ערך רעידת האדמה בנפאל (2015) בוויקיפדיה, ועוד.

2. יבמות עט ע"א; רמב"ם, הל' איסורי ביאה פי"ט הי"ז. וראה אורות ישראל פ"א פסקה ד. בעניין יחסנו לאומות העולם, ראה מידות הראי"ה, אהבה ה אהבה י ועוד.

3. ארגון מד"א - מגן דוד אדום, חבר בארגון הצלב האדום והסהר האדום הבינלאומי.

שלילי, למצער לדידה של התקשורת הבינלאומית. במקרים כאלה ישנה הזדמנות לשקם את תדמיתה של מדינתנו ולהראות את הפנים היפות של ישראל. במאמר זה ברצוני לברר מהי עמדת ההלכה בעניין זה.⁴

א. 'דרכי שלום' בנכרים – רק עם ישראל או אף בלעדיהם

המושג ההלכתי הנוגע לשמירת יחסים וקשרים טובים עם מי שאינו יהודי נקרא 'דרכי שלום' או 'חשש איבה'. השאלה היא אילו פעולות מותרות או מתחייבות מפני דרכי שלום, והאם ישנם תנאים או הגבלות לכך. במשנה (גיטין פ"ה מ"ח-מ"ט; שביעית פ"ה מ"ט) כתוב:

אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום. ושואלין בשלומן, מפני דרכי שלום.

ובתוספתא גיטין (ליברמן, פ"ג הי"ג-יד):

מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. מספידין וקוברין מיתי גוים מפני דרכי שלום, מנחמין אבילי גוים מפני דרכי שלום. בגמרא:⁵

אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום... מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום. ובירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט):

אין ממחין ביד עניי גוים לקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום... ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל וקוברין מתי גוים ומתי ישראל ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל ומכבסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום.

יש לשאול, האם כאשר מפרנסים, מכבסים, מבקרים חולים, קוברים, מספידין ומנחמים גוים מפני דרכי שלום, זה דווקא כשהגויים ביחד עם יהודים, או שהדבר אמור גם במקרה שיש רק גויים? מחד גיסא, מהבבלי משמע שדווקא ביחד, כי הוא כותב 'עם'. הירושלמי לא כותב 'עם', משמע שיש לטפל בגויים גם בנפרד. בתוספתא לגבי פרנסה כתוב שמפרנסים 'עם', כלומר ביחד, אולם בדין הספד, קבורה וניחום לא כתבה התוספתא את המילה 'עם'. מאידך גיסא, שאילת שלום נראה שהיא אף לגוי בנפרד. וכן לא הוזכר באף מקור לגבי לקט, שכחה ופאה שצריך דווקא ביחד.

4. הערת עורך (א"ל): הדברים הינם דעתו של הכותב. להלכה, ולמעשה, כיוון שהעיסוק בהלכות אלו רגיש ביותר, ונוגע להלכות ציבור חמורות, יש להשאיר את ההכרעה בהן לגדולי הדור.

5. גיטין סא ע"א.

מתוך דברי חלק מהראשונים⁶ משמע שדווקא כאשר באו ביחד, אבל אם באו בפני עצמם, לא נותנים להם, ואין בכך 'דרכי שלום'. וכן כשמתעסקין בהם אם מצאום הרוגים דווקא עם ישראל. וכן אין מפרנסים או קוברים או מבקרים חולים גויים אלא דווקא כשהם עם ישראל. לעומת זאת ראשונים אחרים⁷ כתבו שלשון 'עם' הוא לאו דווקא, והוא הדין כשמצאו מתי גויים לבד, שמתעסקים בהם מפני השלום, אע"פ שאין קוברים אותם בקבר ישראל,⁸ וכן מפרנסים את ענייהם ומבקרים את חוליהם. וכן היא דעת ה'שלחן ערוך'.⁹ ומעיר הב"ח¹⁰ שכבר רווח הנוהג לפרנס גם עניי גויים לחוד. בדעת הרמ"א ישנה מחלוקת.¹¹ יתרה מזאת, ה'פרישה'¹² כתב שדעת הטור היא שלא רק שמפרנסים גם גויים בפני עצמם, אלא המילה 'עם' באה ללמד שיש לפרנסם אפילו על חשבון פרנסת עניי ישראל, שאף אם יש עניי ישראל, לא יאמר האדם שאם יפרנס עניי גויים אזי יחסר לעניי ישראל.¹³

הט"ז¹⁴ מסביר את המילה 'עם' המופיעה בגמרא ובראשונים בהסבר מחודש. לא במובן של יחד, שהרי לרוב הדעות אין צורך שיבואו ביחד, וכן קשה לפרש פירוש דחוק שהמילה 'עם' היא בלאו דווקא. הוא מסביר שהמילה 'עם' באה לתאר את היחס שבין פרנסת עניי ישראל, שהיא מצווה מן התורה, ובין פרנסת עניי הגויים, שאינה אלא היתר

6. רש"י, גיטין סא ע"א; וכן הבין בדבריו המרדכי, גיטין ס' תסד; רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"א ה"ט; שם פ"ז ה"ז; הל' עבודה זרה פ"י ה"ה; הל' מלכים פ"י הי"ב; הטור, יו"ד ס' שסז, ושם, יו"ד ס' רנא, כתב את המילה 'עם'. בפרישה שם כתב שאפשר להבין כשני הפירושים בדברי הטור, ואילו הדרישה שם הבין בדבריו שדווקא עם.
7. חידושי הרשב"א, גיטין סא ע"א; ר"ן, גיטין כח ע"א ד"ה קוברין; וכן משמע מדברי הטור, יו"ד ס' קנא; וכתב הב"ח, יו"ד ס' קנא סע' יא, שדעת הטור כדעת הר"ן שהמילה 'עם' היא לאו דווקא, ועושים הכול גם לגויים בפני עצמם, ושכן דעת הסמ"ג, עשין קסב, וגם בירושלמי לא כתוב עם, וכן מוכח מהתוספתא, וכן הרמב"ם שכתב 'עם' לאו דווקא הוא; וכ"כ ש"ך, יו"ד ס' קנא ס"ק יט ד"ה ענייהם; ב"ח שם; ביאור הגר"א, שם ס"ק כ ד"ה מותר לפרנס.
8. ראה שו"ת דעת כהן, יו"ד ס' רא; תחומין יח, עמ' 260; שו"ת ציץ אליעזר, חט"ז ס' לו; שו"ת יביע אומר, ח"ז יו"ד ס' לו ד"ה ותבט; הרב הרצוג, תורה ומדינה ט עמ' טו, צומת התורה והמדינה, ח"ב עמ' 75-73; תחומין ב, עמ' 207-208; הרב אורטנר, תחומין ד, עמ' 97-107; הרב גורן, משיב מלחמה, ח"א סו"ס א עמ' לט-מ, תחומין כו, עמ' 217-218, תורת המדינה, עמ' 288-297, תרומת הגורן ב, עמ' 135-136, תרומת הגורן ב, עמ' 196-198; הרב י' שביב, תחומין יד, עמ' 319-330; הרב בקשי דורון והרב לאו, תחומין יז, עמ' 123-135; הרב בניהו ברונר, תחומין לז, עמ' 315-324; שו"ת במראה הבזק ח"ו שאלה עד עמ' 134.
9. שו"ע, יו"ד ס' קנא סע' יב; שם, יו"ד ס' שסז ס"א, וכן העלו שם הש"ך וביאור הגר"א.
10. ב"ח, יו"ד ס' קנא אות יא.
11. בדרכי משה, יו"ד ס' רנא אות א, כתב את שתי האפשרויות; וברמ"א, יו"ד ס' רנא סעי' א, כתב 'עם'. בביאור הגר"א, יו"ד ס' רנא ס"ק ב, העלה שדעתו שמפרנסים רק ביחד. לעומת זאת, הש"ך, שם ס"ק ב, הבין שדעתו כר"ן.
12. פרישה אות ב, לטור חו"מ ס' רמט המביא את ההלכה שאף על פי שאסור לתת מתנת חנם לגוי, כאשר נותנים לו 'מפני דרכי שלום', אין זה נקרא מתנת חנם.
13. וראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"י ס' כה פ"ט, שיש לקבור גויים ואף להוציא על כך כסף באותה מידה שמוציאים בקבורת מתי ישראל. אולם ראה דבר חברון, ח"ג ס' תכה, שכתב שיש אומנם עניין לשגר משלחות סיוע, אך יש לדאוג קודם כל לאזרחי מדינת ישראל בחינת 'עניי עירך קודמים'.
14. ט"ז, יו"ד ס' קנא ס"ק ט.

מדרבנן 'מפני דרכי שלום'.¹⁵ ולכן נקטו הטור וה'שלחן ערוך'¹⁶ את המילה 'מותר', ובלקט ושכחה לא היו צריכים לכתוב 'עם', כי כתבו כבר לפני כן שאין ממחין בידם מליטול. עד כאן ראינו שדעת רוב האחרונים היא ש'דרכי שלום' זו הנחיה גם למצב שישנם גויים לחוד. כך שיטת ה'שלחן ערוך' נושאי כלי. רק בדברי הרמ"א אפשר להבין שהוא חולק. הרב חיים קנייבסקי¹⁷ אכן סובר שדעת רוב הפוסקים לתת לגוי גם בפני עצמו, והוא מנסה ליישב שבאמת אין מחלוקת מהותית בדין, והביא דברי הר"י קורקוס¹⁸ שהכול לפי העניין, שבסתמא אין חשש איבה אלא אם כן באו יחד עם ישראל, ולכל הדעות אם יש חשש איבה - נותנים, ואם אין חשש איבה - לא נותנים, וייתכן שהמחלוקת היא אם יש חשש איבה בסתמא כאשר באים בפני עצמם.

ב. 'דרכי שלום' – כורה או לכתחילה

במאמרו 'דרכי שלום והגדרתם'¹⁹ כתב הרב אונטרמן שתקנות חז"ל 'מפני דרכי שלום' ו'מפני איבה' אינן שונות מכל תקנות חז"ל או מצוות דרבנן אחרות, והן חלק מתורה שבע"פ. תקנות 'דרכי שלום' לא באו כדי להגן על ישראל מזעמם של הגויים או כדי שנהגו לפי מידת חסידות, אלא הן חלק מהמוסר של התורה, וחכמים שאבו אותן מן הפוסקים המובאים ברמב"ם בהלכות מלכים (פ"י הל' יב): 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו' ו'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'. לכן יהיה מותר לשנות בממון כספי צדקה ולהסיט מתנות עניים מעניי ישראל לעניי גויים, וגם לעבור על איסורים (דרבנן) כגון רפואת גוי בשבת.²⁰

יש שהבינו שבתקנת חכמים של 'מפני דרכי שלום' יש מצווה לכתחילה לתת גם לגויים, ולא רק היתר. פרופ' אליאב שוחטמן²¹ כותב שהבנת המחלוקת בין רש"י²² ובין הרשב"א²³ בהבנת המושג 'עם' שבמקורות תלויה בהבנה כללית של המושג 'דרכי שלום'.

15. ראה הרב ח' קנייבסקי, דרך אמונה הל' מתנות עניים פ"ז ה"ז, 'מפני דרכי שלום תקנה דרבנן היא שמוותר להוציא מעות צדקה על זה כדי שלא יהא איבה'.

16. שו"ע, יו"ד סי' קנא סעי' יב.

17. דרך אמונה, ביאור ההלכה הל' מתנות עניים פ"א ה"ט ד"ה באין בכלל, וכן שם בפ"ז ה"ז.

18. ר"י קורקוס, הל' מתנות עניים פ"ז ה"ז. הרמב"ם שם כותב: 'ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם; עי' שו"ת במראה הבזק, ח"ג עמ' 218.

19. שבט מיהודה, ח"ג שער א סי' ע, נדפס תחילה בקול תורה לו, חוברת ו; מורשה א, עמ' 5-10; אור המזרח, חוברת ד, תשכ"ו.

20. ראה עוד אגרות הראי"ה, ח"א איגרת צ אות ו, 'ואם תפול שאלה על איזה משפט שבתורה, שלפי מושגי המוסר יהיה נראה שצריך להיות מובן באופן אחר', אזי לסנהדרין תהיה סמכות לדרוש את התורה בהתאם. וראה לנבוכי הדור, פרק ג; ראה עטורי כהנים, 180 (כסליו תש"ס), עמ' 26-40, ויכוח בענייני מוסר והלכה על חילול שבת להצלת גוי בין הרב אבי רונצקי ליוסף אחיטוב; וראה הרב יובל שרלו, רשו"ת הרבים, עמ' 207-208, שאף הוא עוסק בבעיה המוסרית כביכול של אי הצלת גוי בשבת.

21. במאמרו 'על המנהג ליתן מתנות לאביוני נכרים בפורים', סיני ק-ב, עמ' תתנב-תתסה.

22. ראה הערה 6.

23. ראה הערה 7.

ניתן לפרש את המושג בשתי דרכים: הדרך האחת, שנבין בהבנה מצמצמת שיש היתר לסייע לגוי רק כדי שלא ירגיש הגוי שהוא מופלה לרעה. לפי דרך זו, אם אפשר להתחמק מעזרה בלי שהגוי ייפגע, כגון לומר לו שהיום אין מי שיסייע לו או שאתה עסוק - עדיף. זוהי הבנת רש"י, שיש לסייע רק כאשר יש גם יהודים ביחד. הדרך האחרת, שנבין בהבנה מרחיבה שברגע שהותר 'מפני דרכי שלום', הרי יש עלינו דין לסייע לגוי בכל מקרה. זוהי הבנת הרשב"א, שיש לסייע גם לגויים לחוד. פרופ' שוחטמן תולה זאת במחלוקת חכמי ספרד וחכמי אשכנז בדין נתינת מעות פורים לגוי: ב'שבלי הלקט'²⁴ וב'הגהות מימוניות'²⁵ התנגדו לנתינה, וכתבו שרק אם התרגלו, אין להפסיק לתת להם 'מפני דרכי שלום'. לעומת זאת הרמב"ן²⁶ כותב שכיוון שאין מדקדקים במעות פורים, וכל הפושט יד נותנים לו - נותנים גם לגויים 'מפני דרכי שלום', ומשמע שזה לכתחילה. וכן כתב ב'שירי קרבן'²⁷ שכן משמע מדברי הרמב"ם²⁸ שהביא את הפסוק 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו' ונאמר 'דרכיה דרכי נועם' וגו', 'משמע דבכל ענין קוברין מתיהם ועושין להן כל הדברים, שחובה עלינו לילך במדותיו ב"ה בכל יכלתינו'.²⁹ יש להעיר שההיתר או החיוב לתת לגויים מפני דרכי שלום הוא דווקא כאשר הם באים לקבל או אפילו כשהם מצפים לקבל, כמו בניחום אבלים ובביקור חולים. לפי זה לגויים ששולחים בקשה לעזרה יהיה מותר לשלוח עזרה, אך אם הם אינם מבקשים ואינם מצפים לכך, הרי אין בכך משום דרכי שלום, וצריך עיון אם יהיה מותר להשתמש לצורכי חוץ בכספי משלם המיסים הישראלי, שנועדו בוודאי לטובת הצרכים המקומיים.³⁰

ב. הצלת גויים עובדי עבודה זרה

המשלחות בימינו לאזורי אסון נשלחות לעיתים גם למקומות שבהם הגויים עובדי עבודה זרה - עץ ואבן, כמו המזרח הרחוק וכדו'.³¹ האם גם דבר זה מותר מפני דרכי שלום? כתב ה'צפנת פענח'³² שדין 'דרכי שלום' נוהג גם בגויים עובדי עבודה זרה. כן מוכח מהרמב"ם³³ שמחלק בין 'כפילת שלום', שאסורה, ל'דרכי שלום', וכן כתבו תוספות³⁴

24. שבלי הלקט, סי' רב, בשם ר' קלונימוס.

25. רמב"ם, הל' מגילה סוף פ"ב בשם ר' אפרים.

26. ב"מ עה ע"ב.

27. גיטין פ"ה ה"ט ד"ה וקוברין מתי עכו"ם.

28. רמב"ם, הל' מלכים פ"י הי"ב.

29. ראה עוד שו"ת במראה הבזק ח"ה שאלה פד עמ' 138.

30. אומנם ייתכן שגם בלי בקשתם, עזרה כזו מסייעת בקשרי החוץ של ישראל וכדומה, והשלכות העזרה יכולות להועיל במישורים שונים הנוגעים גם לפיקוח נפש.

31. בעניין היחס לע"ז ועובדיה, ראה אגרות הראי"ה, ח"א אגרת קיב; וראה עין אי"ה, ברכות ב, קיג ע"א ת"ר הרואה מרקוליס.

32. צפנת פענח, הל' מתנות עניים פ"ז ה"ז.

33. רמב"ם, הל' מלכים פ"י הי"ב.

34. תוספות, ע"ז כ ע"א ד"ה ר"י.

שאינן איסור 'לא תחנם' במה שמותר 'מפני דרכי שלום'. ועוד כתבו שם³⁵ 'דסתם גוים הם עובדי עבודה זרה'.³⁶

בשו"ת 'בית יהודה'³⁷ הביא את סברת התוספות³⁸ שמסבירה מדוע חכמים התירו דברים מסוימים 'מפני דרכי שלום'. לכאורה קשה, שהרי מדאורייתא אסור לתת מתנת חנם לעכו"ם, ואם כן איך התירו רבנן לפרנסם 'משום דרכי שלום'? ותירצו שהתורה לא אסרה אלא מתנת חנם, דהיינו שאין טעם באותה נתינה, אבל אם נותן מחמת 'חשש איבה', דהיינו 'מפני דרכי שלום', אין זה נחשב 'חנם'. ואף על גב שכתוב 'או מכור לעכו"ם', ומשמע שאין היתר אלא במכירה, מ"מ ההתגברות על חשש של איבה הוא הנאה ששווה כסף, ונחשב כאילו קיבל ממנו דבר מה, ונחשב כמוכרו לו. וסיים שעכו"ם העובד עבודה זרה ממש - אסור לרפא אותו או 'להעלות' אפ"ל בשכר כשאין איבה, ואם אינו עובד עבודה זרה, אף שאינו מקיים ז' מצוות בני נח - מותר לרפא אותו ו'להעלות' בשכר, אף על גב שאין איבה.

הרב מרדכי הלפרין³⁹ כתב להתיר לרופא ולצוותי חירום להיכנס לכנסייה על מנת להציל אדם. וכ"כ פרופ' אברהם שטיינברג,⁴⁰ שגם אם אין חיוב להציל עובדי עבודה זרה גמורים, אין איסור להצילם. מכאן נלמד שמדין 'דרכי שלום' ו'חשש איבה' - יש היתר להציל גם גוים עובדי עבודה זרה.

הרב חיים דוד הלוי⁴¹ כתב שהמוסלמים ואפילו הנוצרים⁴² אינם נחשבים לעובדי עבודה זרה, ואילו הצורך להתיר עזרה משום 'דרכי שלום' לשיטתו הוא רק כלפי עובדי עבודה זרה. לכן אין צורך כלל בשימוש בדין 'דרכי שלום' כלפי הגוים בימינו, והיחס אליהם צריך להיות יחס אנושי מוסרי מתוך שוויון זכויות.

35. תוס', ע"ז כו ע"ב ד"ה ולא.

36. וכן מוכח מהירושלמי גיטין פ"ה סוף הל' ט משאלת גירדאי לר' אמי אם גם ביום חגם יהיה מותר, משמע שלא ביום חגם מותר גם לעובדי ע"ז. וראה ר"ש גורן, תורת המדינה, עמ' 376.

37. שו"ת בית יהודה, יו"ד סי' ד.

38. ע"ז כ ע"א ד"ה רבי יהודה.

39. בית הלל, כד-כה (תשס"ו), עמ' קמז-קמח; אמונת עתיך 101 (תשע"ד), עמ' 78-76.

40. פעילות בחזית העורף - היבטים הלכתיים, אסיא פ"א-פ"ב (כרך כא א-ב, אדר א' תשס"ח), עמ' 37.

41. שו"ת עשה לך רב, ח"ט סי' ל, פורסם תחילה בקובץ תחומין ט, עמ' 71-79 (יש שרצו לתת לגויים בארץ אף דין של גר תושב, ראה רמב"ם איסורי ביאה פי"ד הל' ה, ומנחת חינוך מצווה צד, וראה תחומין כט, עמ' 473, וראה הרב ב"צ קריגר, יחס התורה לנכרים בארצנו, מרחבים ב, תשמ"ז, עמ' 143-163. ויש אומרים שפיקוח נפשו דוחה שבת כמו יהודי, ראה מלומדי מלחמה, סי' מג, עמ' 146-149, אך ראה שחלקו: הרב אלישיב, קובץ הערות על התורה שמות לא טז, עמ' 108, הרב דוד שלוש, בני עמי, עמ' קל, וראה פניני הלכה שבת, הרחבות, עמ' 590. אך הנושא אינו בתחום מאמר זה העוסק במשלחות לחו"ל).

42. בעניין השאלה אם הנוצרים נחשבים הלכתית עובדי ע"ז, ראה רמב"ם, הל' ע"ז פ"ט הל' ד, ופיהמ"ש, ע"ז פ"א מ"ג, אך הדבר שנוי במחלוקת, רמ"א, אורח סי' קנו, וש"ך, יו"ד סי' קנא סק"ז. וראה דרור פיקסלר וגיל נדל, 'האם הנוצרים בימינו עובדי עבודה זרה הם?', תחומין כב עמ' 68-78, ותגובת הרב יעקב אריאל שם עמ' 77-78.

ג. טיפול רפואי מפני דרכי שלום בהול ובשבת

במשנה מסכת עבודה זרה (פ"ב מ"א) נאמר:

...בת ישראל לא תילד את עובדת כוכבים מפני שמילדת בן לע"ז... בת ישראל לא תניק בנה של עובדת כוכבים...

ובגמרא שם:⁴³ 'יהודית מילדת עובדת כוכבים בשכר, אבל לא בחנם! בשכר שרי משום איבה'. וכתבו הפוסקים⁴⁴ שמותר ליילד עובדת כוכבים דווקא בשכר ודווקא למי שידועה כמיילדת, כי אז תהיה איבה אם לא תעשה, וכמובן רק ביום חול. אבל אישה שאינה רגילה בכך, אפי' בשכר אסור, כי אין איבה, שיכולה לומר שאינה בקיאה בכך. ב'בית יוסף'⁴⁵ כתב שמשום איבה מותר לרופא ישראל לעשות רפואה לנכרית כדי שתתעבר, כמו שמותר ליילד, וכן שהרמב"ן עשה בעצמו כן, ואילו ה"ר יונה התנגד לכך, וכתב לו: 'על מעשה זה "תבא עליך ברכה" [ברכה' בלשון סגי נהור, והכוונה: קללה] שאתה מרבה זרעו של עמלק'. בשו"ת 'חתם סופר'⁴⁶ התיר ליילד גויה, והביא טעם שמתיר לטפל בגוי גם ללא איבה, כאשר ממילא המעשה יתרחש, כמו לידה, או כאשר יטפלו רופאים אחרים, והרופא היהודי יפסיד את שכרו. ביום חול מותר למי שמקצועו בכך לטפל בגויים; יש המתירים זאת רק משום איבה, ויש המתירים גם ללא איבה כאשר ממילא הטיפול יבוצע, כדי שלא להפסיד שכרו. אולם בשבת הדין חמור יותר. כן כתבה הגמרא (ע"ז כו ע"א):

סבר רב יוסף למימר: אולודי עובדת כוכבים בשבתא בשכר שרי משום איבה; א"ל אביי, יכלה למימר לה: דידן דמינטרי שבתא מחללינן עליהו, דידכו דלא מינטרי שבתא לא מחללינן.

וכן כתבו הפוסקים:⁴⁷ 'במה דברים אמורים? בחול, אבל בשבת אסור אפי' בשכר'. וכתבו שזה הדין אפילו בישמעאלים שאינם מוגדרים עובדי עבודת אלילים.⁴⁸ והביאו את סברת הגמרא שבשבת יש תירוץ למה לא לטפל, ולכן אין איבה, והוא שיכולים לומר שמי שאינו משמר שבת אין מחללים עליו, ולכן אין לטפל כלל. יחד עם זאת הם מוסיפים שמשמע שאם בכל זאת יש חשש לאיבה, יהיה מותר, אם אין חילול שבת. דוגמה לכך אם המדובר במושל גדול, ואז אין זה תירוץ די טוב, ויש חשש איבה,⁴⁹ וכן אם יודע הגוי

43. ע"ז כו ע"א; וכן פירש הרמב"ם, בפירוש המשנה, ע"ז פ"ב מ"א.

44. טור, יו"ד סי' קנד, בשם הרשב"א; וכן פסק שו"ע, יו"ד סי' קנד סעי' ב.

45. בית יוסף, בדק הבית, יו"ד סי' קנד; ארחות חיים, הל' ע"ז סי' כא אות ד ד"ה כתב בשם תשובת הרשב"א ח"א סי' קכ.

46. שו"ת חת"ס, יו"ד סי' קלא; הובא בפת"ש, יו"ד סי' קנד ס"ק ב.

47. טור ושו"ע שם, ובהלכות שבת או"ח סי' של סעי' ב.

48. מגן אברהם, לשו"ע או"ח שם; וכ"כ המשנ"ב. במהדורות הצילום הישנות של המשנ"ב מופיעה הערה שאיסור זה דווקא בארץ הודו, שהגויים בה עובדי ע"ז עד היום, והיא הערת הצנזורה והושמטה במהדורות החדשות. אלא הדין כמו שכתב כאן המג"א שה"ה בגויים שאינם עובדי ע"ז. ראה תחומין ח, עמ' 302.

49. רע"א, לשו"ע שם, בשם תשובת עבודת הגרשוני סי' קכג.

שאינן בכך חילול שבת ואי אפשר להישמט, יהיה מותר בשכר.⁵⁰ כלומר, לדעה זו, בשבת כאשר אין איבה, אין היתר לטפל בגויים, ואם יש איבה, יהיה מותר לטפל גם בשבת, אך בתנאי שאין בזה חילול שבת כלל.

יש שהתירו אף לעבור איסורי שבת דרבנן: ה'פרי מגדים' התיר לעבור 'משום איבה' שבות דרבנן, וכל שכן איסורים שיש בהם רק 'מראית עין', אך לא איסורי דאורייתא. וכן החמיר מאוד בכך ה'משנה ברורה' וכתב על הרופאים שבזמננו שהם מחללים שבת, ואין להם על מה שיסמוכו.⁵¹

ויש שהתירו אף יותר: כתב ה'תפארת ישראל'⁵² שבזמננו, שהמלכות מענישה מאוד למיילדת או לרופא שלא ילך כשיקראוהו לעכו"ם, יש להקל. בשו"ת 'חתם סופר'⁵³ התיר גם מלאכה דאורייתא אם אי אפשר בלעדיה, כאשר יש באיבה גם סכנת נפשות. וכתב⁵⁴ שיש לחשוש לסכנה, כי אנחנו דרים בין הגויים, ואם לא נטפל בהם, יוסיפו שואה ותחרות ויאמרו כי דמו של עובד כוכבים קל בעינינו, ולא יקבלו את התירוץ שמחללים שבת רק על שומרי שבת, ועוד שברוב המקומות הרופאים הם גויים ויותר בעיניהם דמן של ישראל.

ה'דברי חיים'⁵⁵ כותב שמנהג הרופאים להקל לחלל שבת בעבור עכו"ם גם במלאכות דאורייתא, וכותב ששמע שהוא מתקנות ד' ארצות להתיר להם. גם בספר 'שמירת שבת כהלכתה'⁵⁶ הביא בשם הרש"ז אורבך⁵⁷ שדעתו להתיר על פי דברי ה'חתם סופר', ובפרט בזמננו שאפשר להודיע באמצעות כלי התקשורת ברגע אחד מקצה העולם ועד קצהו, ואם לא יטפלו בחולה הנכרי נשקפת סכנה גדולה בדבר, שגם הרופאים הנכרים לא יטפלו בחולים יהודים.⁵⁸ הרב עובדיה יוסף⁵⁹ הביא את סברת המהר"י קולון,⁶⁰ שטען - ככלל - כי העושה מלאכה דאורייתא בשבת בעבור גוי, מעשהו נחשב רק איסור דרבנן,

50. פמ"ג שם.

51. משנ"ב שם אות ת. ראה גם ר"י רוזנפלד, תחומין כה, עמ' 406.

52. יכין, ע"ז פ"ב מ"א אות ו.

53. שו"ת חת"ס, יו"ד סי' קלא, הובא לעיל.

54. שו"ת חת"ס, ח"ה, השמטות סי' קצד.

55. שו"ת דברי חיים, או"ח ח"ב סי' כה; ראה ציץ אליעזר, ח"ח סי' טו, קונ' משיבת נפש פ"ו.

56. שש"כ, הוצ' פלדהיים ירושלים תש"ע, עמ' תרלה, פרק מ סעיף יז הערה מו מז. וכ"כ שו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' עט ד"ה אבל כשנזדמן, והתפלא מאוד על דברי המשנ"ב הנ"ל, וכ"פ בשו"ת דבר חברון או"ח סי' תטו.

57. וכ"כ בשמו בנשמת אברהם, ח"א או"ח סי' של ס"ק ו; שם, ח"ד או"ח סי' של סוס"ק ב. וראה מאמרו של הרב פרופ' אברהם שטיינברג: 'פעילות בחזית העורף - היבטים הלכתיים', אסיא פ"א-פ"ב (כרך כא א-ב אדר א' תשס"ח), עמ' 38-39; וראה שו"ת במראה הבזק, ח"ב עמ' 42; מלומדי מלחמה, סי' מג עמ' 146-149; כחיצים ביד גיבור, ח"א עמ' 59.

58. ראה אסופות יד, עמ' רצט-שיג, מאמרו של מאיר בניהו על חכמי איטליה, טעם נוסף להתיר חילול שבת ונסיעה בעגלה לרפואת גויים, והוא קידוש או חילול ה', והחשש שיאסרו על יהודים להיות רופאים. הובא בתחומין כה, עמ' 396. וראה עוד המורים בקשת, המכון לרבני ישובים, תשנ"ט, תשובה 49, עמ' 91-94.

59. שו"ת יביע אומר, ח"ח או"ח סי' לת. וראה ילקוט יוסף שבת ח"ד סי' שכט אות ח.

60. שו"ת מהרי"ק, סי' קלז.

כי זו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'. לכן, כאשר מחמת חומרת קדושת השבת, מכוון הרופא שטיפולו הוא מחמת ההכרח, הרי זה נחשב כ'מלאכה שאינה צריכה לגופה', ואין כאן איסור תורה. ואפשר שזה ג"כ היה טעמם של רבני ארבע ארצות בהיתר הרפואה. למעשה שיטת ה'יביע אומר' וה'ציץ אליעזר'⁶¹ היא שיש לסמוך על ה'חתם סופר' וסיעתו שמתירים לרופאים בימינו חילול שבת אפילו במלאכה דאורייתא (ובנוסף לכך יכוון הרופא כסברת המהרי"ק⁶²). מובן שאם ניתן להסתפק במלאכות או באופנים שאסורים מדרבנן, הדבר עדיף. כמו כן, אם יש רופאים גויים זמינים ולא ייווצר מצב של פגיעה ב'דרכי שלום', הדבר עדיף.

ד. חילוף והצלה בשבת

כתב הרמ"א⁶³ שמותר לכבות דלקה בשבת משום שיש בה סכנת נפשות. ומ"מ הכול לפי העניין, שאם בטוחים שלא יהיה להם סכנה בדבר, אסור לכבות, אבל בספק - מותר לכבות. ב'תרומת הדשן'⁶⁴ מובא המקור לפיקוח הנפש המתיר לכבות אש בשבת, והוא החשש שהיהודים יואשמו באחריות לדלקה והדבר עלול להביא לסכנה. בהתאם, ב'ערוך השלחן'⁶⁵ כתב שבימינו, שהבתים אינם בנויים בתוך חצר אלא עומדים סמוך לרשות הרבים, יש היתר לכבות את השרפה עצמה כדי למנוע נזק רבים, שהרי 'מכבים גחלת ברשות הרבים'.⁶⁶ ב'משנה ברורה'⁶⁷ כתב שמותר לכבות דלקה, כיוון שאם לא יכבה, עלול להיפגע זקן או חולה שאינו יכול לברוח.

במשנה ביומא (פ"ח מ"ז) כתוב:

מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי

ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל.

והגמרא⁶⁸ שם מסבירה: 'לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב'. וכתבו שם התוספות⁶⁹ שהטעם הוא דכתיב 'וחי בהם' ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל. וכן פסקו הרמב"ם⁷⁰ וה'שלחן ערוך' בהלכות שבת.⁷¹ מן המקורות משמע

61. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' טו קונ' משיבת נפש פ"ו.

62. ראה שו"ת שבט הלוי ח"י סי' סה, שכתב כך כתשובה לכבאי שהתבקש לצאת לחילוף בזירת תאונת דרכים בשבת.

63. רמ"א, או"ח סי' שלד סעי' כו.

64. תרוה"ד, סי' נח; והובא במשנה ברורה, סי' שלד ס"ק עב.

65. ערוך השלחן, סי' שלד סעי' ט.

66. ר"ן, שבת יט ע"ב ד"ה ומהא, כתב שלדעת בה"ג מותר לעבור אפילו על איסור דאורייתא משום נזקא דרבים. ראה הרב אורי דסברג והרב ישראל רוזן תחומין ב, עמ' 71, ותשובת הרב ליאור, חוברת 'פרויקט מאמינים במשטרה' 5, עמ' 4-7, המתירים עבודת המשטרה בשבת מדין זה. וראה הרב דוד לאו, פעילות משטרה בשבת באירוע פלילי, תחומין לה, עמ' 71-78.

67. משנ"ב, סי' שלד ס"ק עג.

68. יומא פד ע"ב.

69. תוס', שם ד"ה ולפקח.

70. רמב"ם, הל' שבת פ"ב ה"כ-הכ"א.

שדווקא כיבוי אש, שהוא 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' והוא איסור מדרבנן, יהיה מותר, ולא במלאכות מן התורה.⁷² החשש שכן מתיר מלאכות דאורייתא הוא מפני פיקוח נפש של ישראל. וכיוון ש'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב', הרי גם אם יש חשש דחוק שיש ישראל - מותר להציל, מה שאין כן במקום שאין בו יהודים כלל. נמצא שגם כאשר יצאה משלחת חילוץ לארץ שלמיטב ידיעתנו אין בה כלל יהודים, כולל תיירים או מטיילים יהודים, מותר לצוותי הרפואה להמשיך להפעיל את בית החולים בשבת, כפי שראינו שיש מתירים בימינו לעשות אפילו מלאכות דאורייתא לרפואת גוי, ואם לא יקבלו חולים ונפגעים יש בכך משום חשש איבה. אולם בנוגע לצוותי הצלה וחילוץ, כתב בשו"ת 'דבר חברון'⁷³ בעניין משלחת החילוץ להאיטי, שאין לחלל שבת או לדחות איסורים אחרים, ואין חשש איבה בכך, שהרי לא הם ביקשו אלא אנחנו יזמנו את הסיוע, ומדינות קרובות יותר לא שלחו סיוע כלל. ולכן יעשו את המינימום ההכרחי,⁷⁴ כגון לפקח על פעולות החילוץ של המקומיים, אם אין בכך 'משום איבה'.⁷⁵ אומנם כאשר יש בדבר 'משום איבה', גם פעולות הצלה וחילוץ מותרות, כשם שמותרת פעולת הצוות הרפואי.⁷⁶

לסיים, על מנת למנוע מחשבה שכיוון שהיתר הנובע מחשש איבה הינו בדיעבד, צריך להשתדל ככל האפשר לא להזדקק לו, ואף להימנע מפעילות ולנהוג כפי עיקר הדין, יש להדגיש שהמסקנה הינה הפוכה. כיוון שפוסקי הדור פסקו למעשה שבכוחה של איבה זו לדחות איסורי תורה חמורים, והדגישו את עוצמת החשש בעקבות ההתפתחות התקשורתית בדורנו, מכאן שהחשש חמור מאוד, וכל הנוהג בו קלות דעת עובר על איסורים החמורים מחילול שבת.

סיכום

א. מותר, ויש הסבורים שאף קיימת חובה, לסייע למדינות זרות המוכות אסונות טבע, אם הן מבקשות זאת.

71. שו"ע, או"ח סי' שכט סעי' א-ג.
72. ראה תשובת הרב רמי ברכיהו, חוברת 'פרויקט מאמינים במשטרה' מס' 5, עמ' 12-32, עבודת המשטרה בשבת בתחנה המשרתת בני מיעוטים, בעמ' 17, שלמד מהמקורות המתירים את עבודת הרופא בשבת מדין איבה להתיר גם חילול שבת ע"י שוטר להצלת בני מיעוטים בשבת. ואולם בסוף דבריו הוא מתיר בעיקר מטעם הגישה המערכתית שיש בה פיקוח נפש של הכלל, ובעטיה חייבים להשליט את הסדר הציבורי בכל מקום גם בשבת.
73. שו"ת דבר חברון, ח"ג סי' תכב, ושם סי' תנג, ואין לחלל שבת, אא"כ יש מצב של פיקוח נפש עתידי.
74. ראה תשובת הרב יעקב אריאל, אתר מכון התורה והארץ, על הצלת גוי. וראה שו"ת שבט הלוי ח"י סי' סה. ויפה עשתה משלחת ישראל להצלת נפגעי קריסת הסכר בברזיל, שבט תשע"ט, ששבה לארץ ביום שישי.
75. כמו כן יש להסתייע בצידוד שאיסור הפעלתו דרבנן כגון פנסי לד, ובנהגים שאינם יהודים.
76. ראה פרופ' א שטיינברג, פעילות בחזית העורף היבטים הלכתיים קדימויות סיכון עצמי ופקוח נפש, אסיא פא-פב (כרך כא, א-ב) אדר א תשס"ח, עמ' 30 ושם עמ' 37-39.

- ב. לעניין זה אין חשיבות לדת הנפוצה באותה מדינה, ומותר לסייע גם לעובדי עבודה זרה.
- ג. כאשר ישנו חשש איבה, יש לצאת לחילוץ גם בשבת.
- ד. כאשר יוצאים לחילוץ בשבת, יש להשתדל למעט בביצוע מלאכות האסורות מן התורה ע"י יהודי.

